

KAPITOLY Z AXIOLÓGIE (VII)

VLADIMÍR BROŽÍK

Záver

V úvode týchto kapitol sme konštatovali, že hodnoty sú spôsobom ľudskej existencie, že iba človekom a iba pre človeka je hodnotná skutočnosť. Tento východiskový postulát je pre marxistickú axiológiu záväzný. Opierajúc sa o osnovné tézy historického materializmu, musí však táto axiológia rátať s človekom, ako so spoločenskou, cieľavedome konajúcou, praktickou bytosťou. Práve tým si otvára cestu ku komplexnému riešeniu hodnotovej problematiky. Zopakujme si ešte raz hlavné závery, ku ktorým sme na tejto ceste dospeli.

Ontotvorná činnosť človeka sa nevyčerpáva modifikáciou elementov a vlastností predmetnej skutočnosti, ale spočíva predovšetkým v povyšovaní týchto elementov a ich vlastností do úlohy predmetov, prostriedkov či produktov praxe, čím nadobúdajú v praxi človeka osobitné miesta. Tieto zástoje elementov ontologického bytia sme nazvali potenciálnymi hodnotami a sieť prakticky podmienených vzájomných vzťahov medzi nimi sme označili termínom hodnotové pole.

Potenciálne hodnoty ako momenty hodnotového poľa jestvujú teda ako možné predmety hodnotenia objektívne, t. j. nezávisle od hodnotiaceho vedomia, ale ich existencia je podmienená cieľavedomou aktivitou, praxou človeka, v ktorej sa potenciálne hodnoty produkujú a ktorou sa reprodukovujú podmienky ich jestvovania. Hodnotový status ľubovoľného objektu je preto historicky premenlivý, bez ohľadu na to, či ide o arteficiálny alebo „prirodzený“ objekt.

Potenciálne hodnoty sa realizujú buď ako ekologické determinanty, buď v procese aktualizácie ako aktuálne estetické, etické, náboženské, politické a iné hodnoty. Tieto prívlastky možno vzťahovať skutočne iba na aktuálne hodnoty, t. j. na fenomény potenciálnych hodnôt. V zhode s marxistickou teóriou spredmetnenia považujeme krásno, ale aj mravnosť, užitočnosť atď. za fenomény hodnotového, t. j. ľudského bytia, a preto považujeme za neprípustné tak hypostazovanie týchto fenoménov bytia, ako aj ich stotožňovanie so samým bytím.

Aktualizácia potenciálnych hodnôt zahŕňa v sebe okrem hodnotenia aj identifikáciu hodnoty, ktorá je umožnená predchádzajúcou hodnotovou skúsenosťou. Známe hodnoty nehodnotíme, ale identifikujeme, konštatujeme, eventuálne prežívame ich prítomnosť. Keď identifikácia upozorní na nové stránky hodnoty, potom je identifikácia podnetom k novému hodnoteniu.

Indefikáciu umožňuje najmä prisudzovanie hodnotového významu určitým vlastnostiam či okolnostiam, obyčajne sprevádzajúcim hodnotu a povýšenie týchto vlastností či okolností na znaky hodnôt. Takáto sémantická identifikácia dovoľuje reagovať na hodnotu bezprostredne a okamžite a hodnota môže týmto spôsobom vyvolávať aj bezprostredný, okamžitý, emocionálny afekt. Úloha znakov vzťahujúcich sa na hodnotu sa však týmto nekončí.

Znaky a najmä hodnotové znaky neslúžia iba identifikácii a v procese komunikácie, preto z významňovanie objektov nemá iba inštrumentálny charakter, ale je jedným spôsobom seberealizácie človeka. Dôležitosť tohto spôsobu seberealizácie sa vynára najmä v súvislosti s tvorbou významových artefaktov, vzťahujúcich sa na hodnoty, ako sú predovšetkým umelecké diela.

Vlastné hodnotenie je podmienené stavom subjektívnych potrieb a záujmov, ktoré spolu s bohatstvom názorov, ktoré si subjekt osvojil, tvoria potenciálne pole hodnotenia. V hodnotení sa potenciálna hodnota stáva predmetom hodnotenia, a tak človek nazerá sám sebe vo svete, ktorý vytvoril. Z toho vyplýva závažnosť i záväznosť hodnotenia, ktorá je formou sebauvedomenia subjektu. Hodnotenie nikdy nie je prostým meraním potenciálnych hodnôt, ale je konfrontáciou dosiahnutej miery spredmetnenia človeka s dosiahnutou mierou jeho sebauvedomenia. Práve preto treba odlíšiť hodnotenia od prostých preferenčných postojov, s ktorými sa stretávame nielen u človeka. V hodnotení sa človeku jeho vlastná aktivita prezentuje ako fenomén.

Hodnotenie, ktoré sa uskutočňuje pomocou noriem, sme nazvali klasifikáciou hodnôt. Normami sa stávajú estetické, etické, politické, náboženské, právne a iné názory, ktoré v sebe zahŕňa a ktoré dokopy tvoria názor človeka na svet. Svetový názor je tak východiskom, nástrojom i produktom sebauvedomenia človeka. Normy sa v hodnotení aktualizujú potenciálnou hodnotou práve tak, ako sa potenciálna hodnota aktualizuje normou. Aktuálnou hodnotou sa v hodnotení stáva iba tá potenciálna hodnota, na ktorú je zameraná pozornosť subjektu a aktuálnou normou iba ten názor, ktorý vyjadruje zvolený záujem subjektu, pretože subjekt je vždy jednotou protirečivých záujmov.

Z povahy noriem vyplýva, že pri klasifikácii hodnôt sa vyjavujú iba určité stránky, momenty potenciálnej hodnoty, alebo presnejšie — zástoje, úlohy objektu v ľudskej praxi sú zjavné iba čiastkovým spôsobom, pretože klasifikujeme vždy z estetického, etického alebo iného hľadiska. Aj vtedy, keď použijeme viac hľadísk naraz, ostáva ešte stále potenciálna hodnota vo svojej totalite neuchopená. Na postihnutie potenciálnej hodnoty v jej totalite slúži hodnotová komparácia, t. j. vzájomné porovnávanie hodnôt. Osobitným nástrojom tejto komparácie sú významové artefakty.

Tak ako je reč objektívaným, spredmetneným poznaním, stávajú sa hodnotové znaky objektívaným, spredmetneným sebauvedomím človeka. Vďaka významu, ktorý im pripisujeme, vďaka tomu, čo označujú alebo značia, majú odvodené hodnotové funkcie. Táto odvodenosť však nielenže nebráni, ale naopak dovoľuje človeku konštruovať pri použití hodnotových znakov nielen predstavy o možnej hodnotovej skutočnosti, ale umožňuje aj objektiváciu týchto predstáv.

Práve preto je z významňovanie skutočnosti osobitnou seberealizáciou človeka a znaky tým, že značia alebo označujú hodnoty, nadobúdajú ako objektívované sebauvedomenie celkom konkrétne miesto v praxi človeka a vďaka tomu sa samy zhodnocujú.

To rozlíšenie a vzájomná podmienenosť hodnoty a významu dovoľuje pochopiť, prečo sa v hodnotových javoch stretávame s prvkami konvencie (pretože nositeľom hodnotového významu sa môže stať čokoľvek) a prečo pritom sama hodnotová skutočnosť pôsobí s naliehavosťou, proti ktorej niet odvolania.

Hodnotové prostredie, vo svojej podstate spoločenské, je nevyhnutne individuálne diferencované, tak ako je diferencovaná spoločenská prax jednotlivých ľudí. O to viac sú potom diferencované hodnotové fenomény tohto prostredia, pretože závisia od diferencovaného, hoci vo svojej podstate opäť spoločenského vedomia subjektov hodnotenia. To všetko nás núti, aby sme v zhode s Marxom principiálne

odlíšili človeka ako konajúci a ako hodnotiaci subjekt, vedomú aktivitu, v ktorej človek sám seba tvorí, a hodnotiacu aktivitu vedomia, v ktorej si subjekt sám seba nielen uvedomuje, ale v ktorej sa aj projektuje. Dialektika konajúceho a hodnotiaceho subjektu je kľúčom na prekonanie gnozeologického odlúčenia subjektu a objektu, ktoré, prenesené do oblasti hodnotových postojov, znemožňovalo ich pochopenie.

Tieto závery, prirodzene, nevyčerpávajú zložitú axiologickú problematiku a často iba naznačujú možnosť jej riešenia. Napokon nie sú ešte ani zďaleka zmapované všetky možnosti, ktoré axiológia ponúka nielen filozofii, ale predovšetkým spoločenskej praxi. A spoločenská prax každým dňom nástojčivejšie zdôrazňuje potrebu axiologického myslenia.

Dnes to už nie je iba stále sa zrýchľujúca frekvencia historických zmien, ktorá núti človeka uvažovať o hodnotových súvislostiach, kedysi samozrejmych. Rozvoj socialistickej spoločnosti prináša so sebou množstvo problémov hodnotovej povahy, medzi ktorými nechýbajú ani hodnotové paradoxy, o existencii ktorých nemala minulosť ani tušenie. Ako každá revolúcia, aj socialistická revolúcia programovo neguje hodnoty predchádzajúcej spoločnosti, ale proces vzniku novej hodnotovej skutočnosti, ktorá by bola vo svojej podstate socialistická, je veľmi zložitý.

Predobrazom socialistickej hodnotovej skutočnosti sú základné hodnoty, ktoré nachádzame v spôsobe existencie proletariátu. Avšak naozaj iba predobrazom, pretože vzťahy vzájomnej solidarity a spolupráce a socializácia podobných hodnotových postojov v rámci tejto triedy sa opiera o základ, ktorý sama socialistická revolúcia programovo ruší, jednak tým, že likviduje triedneho protivníka proletariátu, a tak mení situáciu samého proletariátu a napokon tým, že sa postupne usiluje zrušiť proletariát ako osobitnú triedu.

Hodnotové postoje, ktoré sa v rámci tejto triedy opierali o nevyhnutnosť sociálneho zápasu, ktoré boli dané podmienkami boja o prostú fyzickú existenciu príslušníkov tejto spoločenskej skupiny, treba v socialistickej spoločnosti reprodukovať na novej úrovni v podmienkach, keď sám sociálny zápas postupne dožíva a mnohé jeho plody sa už stali samozrejmosťou.

Práve preto ide o mimoriadne zložitú úlohu. Prvýkrát v dejinách sa majú uskutočniť také vzťahy vzájomnej solidarity a spolupráce, ktoré nediktuje predovšetkým nutnosť obrany spoločných záujmov príslušníkov jednej spoločenskej skupiny pred diametrálne odlišnými záujmami príslušníkov druhej skupiny, ale ktoré majú byť výsledkom uvedomenia si spoločenskej spolupatričnosti nie pri obrane jestvujúcich záujmov, ale pri ich rozvíjaní na širokej spoločenskej základni.

Náročnosť tejto úlohy vyplýva predovšetkým z nárokov na cieľavedomosť a uvedomelosť ľudskej aktivity. V hodnotovej rovine to znamená, že spoločnosť stojí pred úlohou zhodnocovať skutočnosť celkom určitým spôsobom, pričom však tento spôsob nie je nutný tak, ako je za určitých okolností „nutná“ sebaobrana, ale tak, ako je nevyhnutná sebarealizácia, ktorá vždy závisí od uvedomenia si a rozvíjania vlastných potrieb. Vzťahy vzájomnej spolupráce ešte nikdy neboli možné v takom rozsahu ako dnes, ale ich nevyhnutnosť nebola ešte nikdy tak málo zjavná ako dnes, pretože postupne stráca podobu vonkajšej moci. Pritom však je naliehavejšia ako kedykoľvek v minulosti, pretože nastolenie vzťahov spolupráce sa stáva dnes seba-záchovným aktom ľudstva.

To však nie je jediný paradox, ktorý sprezdáva tvorbu takého hodnotového priestoru, ktorý by právom mohol niesť socialistický prívlastok. Druhým paradoxom, ktorý komplikuje konštituovanie tohto priestoru, je proces zvyšovania životnej úrovne, urýchlený možnosťami, ktoré vytvára vedeckotechnická revolúcia.

Postupným nasycovaním hmotných potrieb ľudí (pretože hmotné potreby majú hranice svojho nasýtenia) sa mnohé z toho, čo ešte včera bolo zvrchované žiadúce, stáva somozrejším, to znamená, že nestráca síce svoju ekologickú funkčnosť, ale zato sa prestáva pocívať ako aktuálna hodnota. To platí nielen o základných článkoch potravy, ale postupne aj o ďalších vecných hodnotách. Tento nepochybne pozitívny proces, na počiatku ktorého stojíme, je však takým zásahom do hodnotového sveta človeka, aký nemá obdobu. V celých doterajších dejinách, ktoré sú pre väčšinu ľudstva dejinami hladu a záujmu o predmety vitálnych potrieb, sú práve tieto predmety vrcholnými hodnotami, ktoré rozhodujúcim spôsobom určovali nielen ich hodnotové postoj, ale aj ich celkovú aktivitu a robili tak zmysluplným aj sám život človeka.

Tento stav bol síce po stáročia predmetom kritik, pretože deklasoval človeka, povedané Marxovými slovami bol produktom pomerov, v ktorých sa človek sám sebe stratil, mal však jednu problematickú, avšak zjavnú „prednosť“: pretože v základoch hmotných potrieb človeka sú vitálne potreby a pretože tieto potreby sú človeku dané jeho fyziologickou podstatou, nachádzal človek nielen dané potreby v sebe, ale aj im zodpovedajúce hodnoty, a tým aj zmysel života mimo seba. Nasycovaním týchto potrieb je človek čoraz viac „odkázaný“ iba na potreby, ktoré si sám vytvára ako spoločenská bytosť, na potreby, ktoré závisia od jeho kultúrnych, spoločenských záujmov.

Možnosť „nájsť sám seba“ je tak súčasne spojená s nutnosťou „sám seba hľadať“, a to celkom cieľavedome a zámerne, pretože na hľadanie so zatvorenými očami nemá táto civilizácia dost času. Inak človeku hrozí hodnotové vákuum, ktoré už nie je iba hypotézou, ale faktom empiricky zistiteľným v jednostranne orientovanej, alebo presnejšie povedané v hodnotovo dezorientovanej spotrebiteľskej spoločnosti, ktorá prekračujúc prahy nasýtenia hmotných potrieb oslobodzuje človeka od tlaku vonkajších nevyhnutností, aby ho ponechala napospas sebe samému.

Dejiny tak skutočne dosahujú ten stupeň svojho vývoja, ktorý nazval Marx skokom z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody, ale tým kladú na človeka nároky doteraz nevidané, pretože človek sa stáva slobodným iba svojou aktivitou a stimuly tejto aktivity, vyplývajúce z hodnotovej skutočnosti, musí tvoriť tým viac, čím viac sa stáva spoločenským tvorom a čím viac sa ním chce stať.

Historickým poslaním socializmu je vytvoriť spoločenský rámec tejto aktivity, socializovať ju a s cieľavedomosťou doteraz nepoznanou tvoriť osud človeka i spoločnosti tým viac, čím menej je daný. Nie je náhodné, že mnohí ľudia prežívajú tento proces oslobodzovania sa od daných potrieb ako postupnú stratu istoty, so všetkými sprievodnými javmi takej straty.

Tým viac je však dnes potrebná axiológia, ktorá by sa stala skutočnou teóriou hodnôt a ktorá by práve preto mohla viesť hodnotovú prax človeka k historicky nevyhnutnej cieľavedomosti. Táto potreba by sa ukázala ešte naliehavejšia, keby sme uvedené tendencie historického vývoja premietli do konkrétnych rovín politiky, umenia, etiky, práva a pod. To však už presahuje rámec týchto kapitol, ktorých poslaním bolo upozorniť na základné problémy, ktoré axiológia môže riešiť, a naznačiť spôsob ich riešenia, opierajúci sa o základ, ktorý axiológii ponúka historický materializmus.

Koniec